

Reports from the Department of Philosophy
University of Turku

HAVAINTO

Toimittaneet Hemmo Laiho & Miira Tuominen

Reports from the Department of Philosophy
Vol. 40

HAVAINTO

Suomen Filosofisen Yhdistyksen
yhden sanan kollokvion esitelmää

Toimittaneet
Hemmo Laiho & Miira Tuominen

University of Turku
Finland

Copyright © 2018 Tekijät

SERIES EDITORS:

Olli Koistinen
Juha Räikkä

Department of Philosophy
University of Turku
FI-20014 Turku
Finland

ISSN 1457-9332
ISBN 978-951-29-7135-0 (Painettu)
ISBN 978-951-29-7136-7 (Sähköinen)

Painosalama Oy, Turku 2018

Mielen ideasta todellisuuden kuvaan – Henri Bergsonin tulkinta ja kritiikki George Berkeleyyn havaintokäsityksestä

Lauri Myllymaa

Johdanto

Viime aikoina virinnyt kiinnostus metafysiikkaan on saanut filosofisen tutkimuksen keskittymään historiallisten metafysiikka-käsitysten uudenlaiseen filosofiseen tutkimukseen. Artikkelissani käsitelen George Berkeleyyn (1685–1753) idean käsitteen ja Henri Bergsonin (1859–1941) kuvan käsitteen välistä yhteyttä. Idean ja kuvan käsitteet johtavat meidät havainnon ilmiöiden ja niitä muodostavien tekijöiden äärelle. Tämä johtaa meidät Immanuel Kantin (1724–1804) näkemykseen metafysiikan mahdollisuudesta, josta Bergson on tehnyt yhden filosofian lähtökohdistaan.

Berkeleya käsittelevien lukuisten tulkintateosten sijasta keskityn tässä esitelmässä nimenomaan Bergsonin Berkeley-tulkintaan. Bergsonin tulkinta on hyvin mielenkiintoinen metafysiisiltä seuraamuksiltaan, eikä näiden filosofien välistä yhteyttä ole juurikaan käsitelty. Bergsonin suorat viittaukset Berkeleyyn ovat tosin hyvin vähäisiä. Julkaistuissa teoksissaan Bergson mainitsee Berkeleyyn ainoastaan kahdessa: *Matière et mémoire* (1896) ja *La pensée et le mouvant* (1934). Kuitenkin kirjeissään ja muissa lähteissä Bergson painottaa Berkeleyyn merkitystä hänelle yhtenä tärkeimmistä filosofeista. Artikkelini vertailua on tietääkseni käsitellyt vain edesmennyt ranskalainen filosofi ja tutkija Martial Gueroult (1891–1976) teoksessaan *Berkeley: Quatre études sur la perception et sur Dieu* (1956).

Havainnon ideat jälkiä Jumalan tahdosta

Berkeley tunnetaan erityisesti iskulauseestaan *esse est percipi*, eli ”oleminen on havaituksi tulemista” (PHK 3). Häneen yhdistetään yleensä ajatus, että todellisuus palautuu havaitsijan mielensisäisiin ideoihin ja että todellisuuden jatkuvuuden takaa Jumala. Berkeley kuitenkin tarkoittaa: *esse est percipi vel percipere* – oleminen on havaituksi tulemista tai havaitsemista. Havaittavien asioiden olemassaolo perustuu passiiviseen havaittuna olemiseen, mielten olemassaolo aktiiviseen havaitsemiseen, ja nämä näkemykset muodostavat erottamattomasti yhden monistisen näkemyksen. Tosiasiassa Berkeley korosti havainnon konkreettista merkitystä, ja hän kritisoi sekä hallitsevan rationalistisen filosofian käsityksiä mielestä ja todellisuudesta että sen

vaihtoehdoksi esitetyn mekanistisen filosofian käsitystä vapaudesta. Voidaan nähdä, kuinka konkreettisen havainnon idea sisältyy koko hänen tuotantoonsa: sen voi löytää lähtien teoksesta *On the New Theory of Vision* aina teokseen *Siris* asti.

Bergson tulkitsee Berkeleyyn filosofiaa kokonaisuutena, jossa havainnolla on merkittävä osa. Ja mitä Berkeleyyn filosofian ajalliseen kehittymiseen tulee, Bergsonin näkemyksen mukaan filosofinen järjestelmä ei ole käsitesommitelma vaan ennemminkin organismi, joka kehittyy (ks. EP, 546). Niinpä filosofin yhtä käsitettä tai järjestelmän fragmenttia voi tulkita otteena tästä kehitymisestä tai sen versona. Berkeleyyn filosofiassa käsitys havainnosta kietoutuu Bergsonin mukaan neljään periaatteeseen, jotka ovat keskenään toisistaan riippuvaisessa ja erottamattomassa suhteessa. Nämä neljä periaatetta ovat: 1) idealismi, 2) nominalismi, 3) voluntarismi ja 4) teismi.

Berkeleyyn idealismin mukaan materia eli havaittu todellisuus on yhtä laaja siitä saadun mielteen eli idean kanssa, eikä abstraktille materian käsitteelle ole sijaa. Materia ei kätke mitään havainnolta: se ei sisällä muuta kuin mitä aistimalla voidaan havaita, eikä sillä ole havainnon ulkopuolista perustaa. Sen sijaan Berkeleyyn kritisoidussa realistisessa filosofiassa olioita kannattelee jonkinlainen havainnolle ulkopuolinen perusta, substanssi. Olion voidaan siten nähdä kätkevän sisäänsä havainnolle tavoittamattomia piileviä kykyjä ja mahdollisuuksia. (PM, 127.) Berkeley kirjoittaa, että "[k]aikki havaitsemamme ideat, aistimukset tai asiat, millä tahansa sanoilla ne erotellaankaan, ovat ilmeisen passiivisia – niihin ei kuulu mitään voimaa tai toimintaa" (PHK 25). Materia on puolestaan kuin aistien "eteen" levittänyt taso, joka on täysin sitä minä se näyttäytyy – esimerkiksi valo kulloisessakin olosuhteessa on täydellisesti sellaista kuin minä se havaitaan. Lyhyesti sanottuna todellisuuden "reaalisuus" on vain havaittavissa. Mutta idean käsitteen ei tule ohjata tulkintaa liikaa: idea on Bergsonin mukaan Berkeleylle vain kätevä *nimitys*, ja tässä voidaan huomata Berkeleyyn idealismin ja nominalismin välinen yhteys tai päällekkäisyys. (PM, 127.)

Berkeleyyn nominalismi näyttäytyy sekä positiivisena että negatiivisena. Sen negatiivinen tehtävä on vastustaa ideoita, jotka ovat abstrakteja eli abstrahoituja tai todellisuudesta pois johdettuja. Abstraktien ideoiden ongelma Berkeleyyn mukaan on, etteivät ne tee täydellistä luonne-eroa eri aistien välille: esimerkiksi kohteen värin ja painavuuden välillä ei koskaan ole mitään yhteistä. Jos kaikista havaituista asioista erotetaan jotain niille yhteiseksi miellettyä, ollaan tekemisissä sanan eikä todellisuuden kanssa. (PM, 127–128.) Tästä johtuu Bergsonin mukaan Berkeleyyn "uusi näkemisen teoria", jonka mukaan katse tavoittaa syvyyden ja etäisyyden sijasta valon ja varjon eroja ja niihin

vaikuttavia optisia muutoksia (PM, 128; ks. esim. Grush 2007, 429–430). Todellisuuden yleinen ulottuvaisuus on siten abstrakti idea: käsi ja silmä käsittävät etäisyydet ja ulottuvaisuuden täysin eri tavoilla (ks esim. PHK 44). Bernard Berenson luonnehtii kauniisti Berkeleyyn havaintokäsitystä viittaamalla taiteilijan työskentelyyn: ”Maalari voi suorittaa työnsä ainoastaan antamalla kosketusaistillisia arvoja näköaistimuksille” (Thrane 1977, 244). Näkemisen teoriallaan Berkeley Bergsonin mukaan ylittää Descartesin materiakäsityksen: todellisuus ei jakaudu primaarisiin eli geometrisiin ja sekundaarisiin eli ”subjektiivisiin” laatuihin, vaan kaikkien aistien kaikki havaittavat laadut – liikkeen aistimisesta tuoksuihin – ovat ”primaarista”, täydellistä materiaa. Myös olemassaolo, ”eksistointi”, on Berkeleyyn mukaan kyseenalainen idea: jos lyijy on raskasta ja vesi lämmintä, niiden olemassaolo on täydellisesti erilaista – joten olemista sinänsä ei ole, ja oleminen on pelkästään abstrakti idea. Bergsonin mukaan tästä voidaan havaita, että Berkeleyyn idealismi ja nominalismi ovatkin täysin erottamattomia toisistaan: ne osoittautuvat pikemminkin näkökulmiksi kuin itsenäisiksi käsitteiksi. (PM, 128–129.) Berkeleyyn idealistinen monismi jäsentyy etenkin dualismin vastakohtana: kun Berkeley samastaa todellisuuden ja mielteen, hän asettaa mielen ja materian samalle tasolle. Berkeleyyn havaintokäsitys sivuuttaa nimenomaan mielteen ja olion, ajattelun ja aivojen sekä tietoisuuden ja todellisuuden dualismin.

Jäljelle jää liittämään Berkeleyyn teismi tähän kokonaisuuteen, ja pääsemme tätä kautta käsiksi esitelmän pääteesiin, sillä Jumalan rooli liittyy ratkaisevasti Berkeleyyn havaintokäsitykseen. Passiivisilla ideoilla on oltava jokin aktiivinen syy – aktiivinen, älyllinen kausaalisuus. Esille nousee nyt Berkeleyyn nominalismin positiivinen puoli: sen sijaan, että todellisuus abstrahoitaisiin, on päinvastoin seurattava uskollisesti todellisuuden, materian jäsentymistä, joka on seurausta Jumalan tahdosta. Todellisilla yleisillä ideoilla voidaan nähdä, kuinka asiat liittyvät Jumalaan, kuinka ne liittyvät Jumalan toimintaan ja kuinka Jumalan toiminta liittyy asiointiloihin. Berkeleyyn perimmäinen näkemys löydetään hänen viimeisestä teoksestaan – lainaan Bergsonia: ”Berkeleyyn idealismi on ainoastaan näkökulma teoriasta, joka asettaa Jumalan kaikkien materian ilmenemisten taustalle.” (PM, 129.) Mielen suunta on käänteinen idean kanssa, sillä mieltä luonnehtii tahto eli aktiivisuus ja ideaa passiivisuus. Berkeleyyn voidaan nähdä tarkoittavan, että Jumalan tahto ilmenee vain toteutuneen aktiivisuuden *jäänteinä* eli passiivisena materiana. Ihmismielen luonne ei eroa Jumalasta ratkaisevasti, vaan on sitä paljon rajallisempi. Siispä *materia on Jumalan ja ihmisen tahdon liikkeen leikkauspiste*. (PM, 129.)

Tähän tiivistyy Bergsonin mukaan Berkeleyyn käsitys havainnosta ja siitä filosofisesta järjestelmästä, johon se erottamattomasti liittyy. Berkeley ei

suinkaan ylenkatsonut eikä hylännyt mekanistista maailmankäsitystä ja sen saavutuksia – hän vain tahtoi asettaa mekanistisen näkemyksen liikkeestä sen oikealle paikalle. Berkeley painottaakin teoksessaan *Siris*, kuinka "[I]uonnon tai liikkeen mekaaniset lait ohjaavat meitä toimimaan ja opettavat meitä odottamaan" (S, 234). Hän myös toteaa, että älyn toimintaan nimenomaan kuuluvat säännöt, jotka eivät olisi sääntöjä ilman pysyvyyttä (S, 234). Sen sijaan, että Berkeley olisi kritisoinut mekanistista maailmankäsitystä sinänsä, hän tahtoi korostaa havainnon ja todellisuuden konkreettista luonnetta, jonka toisenlainen kuvaus on hyvin viitteellinen: "[k]aikki todellisuuden ilmiöt ovat liikkeen muodostamia" (S, 234). Jumalaa ja mieliä luonnehtii siis liike, joka ilmenee havainnossa ideoina. Berkeleyyn lainaus Paavalin kirjoituksista teoksissa *The Principles of Human Knowledge* ja *Three Dialogues Between Hylas and Philonous* tiivistää hyvin hänen filosofiansa: "hänessä me elämme ja liikumme ja olemme" (Ap. t. 17:28; PHK, 66; DHP, 155).

Havainnon kuvat jälkiä ihmisen järjestä

Noin kaksisataa vuotta Berkeleya myöhemmin – Humen ja Kantin jälkeen – Henri Bergson kamppaili filosofioiden kanssa, jotka muistuttavat aika-kauteensa suhteutettuna hyvin paljon Berkeleyyn kritisoimia filosofioita. Kun Bergson aloitti filosofisen työskentelyn, ranskalaista filosofiaa hallitsivat kantilaiset näkemykset sekä rationalistisen filosofian erilaiset muodot. Bergson pyrki filosofiassaan luomaan ajatusta havainnosta, joka ei erota toisistaan primaarisia ja sekundaarisia laatuja eikä tee eroa fenomeeniin ja noumeeniin (ks. etenkin teoksen *Matière et mémoire* I ja IV luku). Bergson aloittaa filosofisen käsittelyn havainnosta ikään kuin puhtaalta pöydältä. Tämän hän toteuttaa uudella mielletä tarkoittavalla *kuvan (image)* käsitteellä, jonka perustan hän näkee sekä todellisuudessa että tietoisuudessa.

Selvitän nyt Bergsonin kuvan käsitettä. Tämä kuvan käsite osoittautuu lähes yhtäpitäväksi Berkeleyyn idean käsitteen kanssa: todellisuus näyttäytyy asiaintilojen puitteissa sellaisenaan, eikä havaitussa kuvassa ei ole mitään piilevää – kuva itse on materiaa, siispä havainto on täysin materiaalinen ilmiö (MM, 1–2, 11–12, vrt. 258). Tässä huomataan ero Bergsonin ja Berkeleyyn välillä: vaikka Bergsonkaan ei tee eroa primaaristen ja sekundaaristen laatuojen välillä, hän käsittää sekundaariset laadut materiana, kun taas Berkeley käsittää primaariset laadut ideoina. Koska kuvan käsite ja idean käsite eivät tee luonne-eroa todellisuuden ja mielteon välillä, sekä Berkeleyyn että Bergsonin käsityksissä *todellisuuden ja mielteon välillä on ainoastaan aste-ero, muttei luonne-eroa* (MM, 35). Sekä Berkeleylle että Bergsonille todellisuuden perimmäinen luonne on liike: Berkeleylle Jumalan tahdon liike, Bergsonille paljon

määrittämättömämpi liike, liike sinänsä.

Bergsonin mukaan sekä idealismi että realismi järkeistävät havainnon ja ideoiden luonnetta liikaa ja sivuuttavat havainnon funktion elämälle ja toiminnalle tärkeät näkökulmat. Näille filosofioille havainto tarkoittaa liiaksi tietämistä, jonka pohjalta havainnon sisältöä arvioidaan suhteessa tieteelliseen tietoon. Tästä seuraa, että *joko* tiede *tai* tietoisuus tavoittaa todellisuuden sinänsä tai ainakin paremmin. Berkeley asettaa tietoisuuden havaitsemat partikulaariset laadut kvantitatiivisen, ”homogeenisen” tieteen yläpuolelle. Mutta Bergsonin mukaan Berkeley ei näe, että tietoisuuden ja tieteen suhde todellisuuteen ovat havainnon kaksi eri näkökulmaa. (MM, 24.) Bergsonin näkemyksen mukaan mieli on suhteessa todellisuuteen kuten osa on suhteessa kokonaisuuteen (MM, 258). Bergson ei siirry väitteellään realismin kannalle, sillä Bergsonin mukaan realistinen filosofia *joko* pitää havainnossa esiintyvää geometrista tilallisuutta todellisuuden ominaisuutena tai Kantin mukaan pitää sitä kokemuksen ideaalisena ehtona (MM, 259–260).

Mielteiden mielivaltainen jäsentyminen johtuu inhimillisen havainnon luonteesta ja sen sattumanvaraisuuksista (MM, 258; vrt. M, 398). Bergsonin filosofiaa edeltävänä aikana Michael Faradayn (1791–1867) ja William Thomsonin (lordi Kelvin; 1824–1907) tekemät fysikaaliset teoriat ja löydökset muotoilivat muun muassa käsityksen sähkömagneettisesta säteilystä. Todellisuus ei näytä muodostuvan riippumattomista laaduista tai partikulaarisuuksista eikä niin ikään mistään asioita kannattelevista substansseistakaan. Sähkömagneettisen säteilyn tuottamat laadut kuten värit riippuvat säteilyn erisuuruuksista arvoista. Toisaalta kun elektroni vaihtaa rataansa, sen seurauksena syntyy fotoni. Materian eri ilmenemismuotojen syyseuraussuhteissa energia pysyy vakiona. Todellisuus näyttäytyy yhtäpitävänä ja itseriittoisena, eikä kuvia eli partikulaarisia laatuja tarvitse sitoa minkäänlaiseen substanssiin, kuten olioon tai Jumalaan. Havainto on elämän tarpeista muodostunut fysiikan lainalaisuuksien kanavoima funktio, jonka pohjalta eliö pyrkii vaikuttamaan ympäristöönsä.

Lainaan vielä lyhyesti Bergsonia: ”Tietoisuuteni materiasta ei ole [...] subjektiivinen, kuten englantilaiselle idealismille, eikä suhteellinen, kuten kantilaiselle idealismille, sillä [havaintoni] on enemmän havaituissa asioissa kuin minussa. [Havaintoni] ei ole suhteellinen, koska ’ilmiön’ ja ’asian’ välillä ei ole ilmenemisen ja todellisuuden suhdetta, vaan pelkästään osan ja kokonaisuuden suhde.” (MM, 259; vrt. M, 398.) Elävät olennot eristävät itsensä välittömästi syy—seuraus-suhteesta, jotta ne voisivat toimia todellisuudessa vapaasti. Kuten Bergson sanoo, “[m]ieli lainaa materialta havaintoja [eli kuvia] joilla se ruokkii itseään, ja joita se luo liikkeiden muodossa jättämällä niihin

vapautensa jäljen” (MM, 280). Millä tavalla mieli siis rajoittaa itsensä kokonaisuudesta?

Inhimillinen mieli on muotoutunut keksimään, ennustamaan tulevaa, päättelemään, järjelemään ja etenkin valmistamaan. Kun katson terävää kivensirpaletta, fysiologian ja asiointilojen puitteissa havaintoni on puhdasta materiaa. Inhimillinen tietoisuus kuitenkin karsii mahdollisesta puhtaasta havainnosta ihmistä kiinnostavat ja hyödyttävät asiat. Abstraktimmin voidaan sanoa, että ihminen erottaa havainnosta asiat, jotka se kykenee käsittämään. Järjen tehtävänä on abstrahoida, löytää yleisyyksiä ja lakeja, joiden perusteella se kykenee edellä mainittuihin tehtäviin kuten päättelemään ja valmistamaan. Ihmisjärjen huipentuma näkyy äärimmäisen hienostuneena, laajana ja erikoistuneeksi muodostuneena tieteenä. Bergsonin mukaan tiede luo todellisuuden rekonstruktion hypoteeseilla, kokeilla ja mittausjärjestelmillä, joista muodostettava teoria pyrkii korreloimaan todellisuuden kanssa mahdollisimman tarkasti. Tiede ja filosofia pyrkivät Bergsonin mukaan paljastamaan todellisuuden oikeat jäsentymiset, jotka tavanomainen järki on sekoittanut ja joita se ei kykene tavoittamaan. Mutta vaikka tietoisuus ja tiede ovatkin kaksi eri näkökulmaa todellisuuteen, niiden välinen luonne-ero ei vielä jäsennä filosofian paikkaa ihmisen elämässä ja älyllisyydessä.

Ilman inhimillisen kokemuksen jäsentämistä todellisuuden inhimillisistä tarpeista riippumaton luonne jää ymmärtämättä. Berkeley piti *havaittua* todellisuutta Jumalan jälkinä – mutta mitä jos Berkeleyyn näkemät Jumalan jäljet olivatkin ihmisen jälkiä? Voisiko ihminen siis kääntää järkeilynsä suuntaa, luopua pysyvyydestä, käyttöarvosta ja perinteisistä käsitteistä ja ajatella todellisuutta sinänsä? Bergsonin mielestä voi, ja hän nimittää tätä älyllisyyden muotoa intuitioksi.

Filosofian pyrkimys täydelliseen konkreettisuuteen

Bergson viittaa intuition käsitteellä Kantin pohdintaan metafysiikan mahdollisuudesta *Puhtaan järjen kritiikin* toisen laitoksen esipuheessa (Kant 2013, BXVI–BXXII). Päätän artikkelini tiiviiseen esitykseen Kantin huomiosta, sillä se on avain Bergsonin filosofiseen pyrkimykseen. Bergsonin viittaus Kantiin liittyy vahvasti havaintoa ja kokemusta koskevan artikkelini aiheisiin. Kantin mukaan välitön kokemus todellisuudesta voi olla mahdollista vain, jos se tukeutuu välittömään ”intellektuaaliseen intuitioon” todellisuudesta. Tällainen intuitio on Kantin mukaan kuitenkin mahdoton, sillä se joka tapauksessa joutuisi asettumaan kokemuksen muotoihin ja ymmärryksen kategorioihin, eikä siis olisi välitön. Bergson ottaa vakavasti tämän ajatuksen intuitiosta, todellisuuden sinänsä tavoittamisesta. Bergsonilainen intuitio

muistuttaa älyllistä *myötäelämistä*, *sympatiaa*, ennemmin kuin esi-kantilaisten metafysiikoiden kuvaamaa puhtaan järjen toimintaa, "*dialektiikkaa*". Dialektiikka tarkoittaa Kantin mukaan vain käsitteiden varassa tapahtuvaa ajattelua, ja näkee metafysiikan ongelmien palautuvan dialektisen järjen illuusioihin. (PM, 154–157.)

Bergson osoittaa, kuinka filosofit, ovat he sitten olleet metafysiikkoja tai metafysiikan kieltäjiä, ovat jakaneet yhteisen virheen. Filosofit ovat kuvitelleet, että todellisuuden riippumaton luonne eli liike ilmenee havainnossa, jota he ovat pitäneet pitkälti sattumanvaraisena, epävarmana. Tästä he ovat järkeilleet, ettei sattumanvarainen liike ja muutos voi olla todellisuuden perimmäinen luonne – on kohottava ajan yläpuolelle kohti muuttumatonta. (PM, 154–157.) Mutta heidän järkeilynsä nimenomaan perustuvat järjen itsensä luomaan ainekseen, joka ei tavoita todellista liikettä ja muutosta (PM, 157, vrt. MM, 24). Irtautumalla jokapäiväisistä satunnaisuuksista tarkoittaa irtautumista *jo ajattomasta ja muuttumattomasta tilasta* (PM, 154–157; ks. myös 26). Bergson tahtoo sanoa, että kokemuksen abstrahointi laeiksi ja pysyvyyksiksi on jo abstrahoinnin abstrahointia – metafysiikan todellinen liike on nimenomaan kääntyä havainnosta *toiseen* suuntaan, kohti konkreettista, todellista liikettä ja muutosta, jota jokapäiväinen elämämme pysäyttää ja yleistää. Tavanomainen havainto on *jo* luonteeltaan yleistävää ja tottumuksellista järkeilyä. (PM, 154–157.) Bergson huomauttaa vielä, että jos todellisuus näyttää kaoottiselta, se riippuu täysin ihmisen havainnosta. Bergsonin mukaan epäjärjestys on tyhjä ja abstrakti idea, eikä todellisuus jäsenny sattumanvaraisesti. (PM, 68–69.)

Intuitio voi perustua vain tieteen ja tietoisuuden saavuttamaan tietoon asioista, eikä se olisi mitään ilman niitä. Intuitio ei ole myöskään tieteellisten tulosten, käsitteiden ja kokemuksen pelkkää yhteen keräämistä. Bergsonin mukaan intuitio eroaa pelkästä faktojen kokonaisuudesta tai niiden synteesisistä kuten liikkeen syy eroaa sen luomasta liikeradasta. Metafysiikka ei tarkoita Bergsonin mukaan kokemuksen yleistämistä käsitteiksi, vaan kokemuksen täydellistä käyttämistä, jonka avulla todellisuuden liike kyetään pysäyttävän käsittämisen ohella *myötäelämään*. (PM, 226–227.) Koska olemme osa todellisuuden yhtenäistä kokonaisuutta, myös Bergson mukailee Paavalia: "*in ea vivimus et movemur et sumus*" – siinä *me liikumme ja elämme ja olemme* (PM, 176).

Lopuksi

Berkeleyn filosofian käsittely on kahdella tavalla malliesimerkki Bergsonin filosofisesta näkemyksestä. Ensinnäkin sen avulla Bergson havainnollistaa kritiikkinsä menneiden filosofioiden erehdyksiä kohtaan, jotka hänen mukaan

eivät lakkaa ennen kuin filosofia käsittää todellisuuden pysyvyyksien sijaan ajallisuuden näkökulmasta. Toisaalta Bergson soveltaa omaa intuitiivista näkemystään filosofian luonteesta Berkeleyyn filosofiseen järjestelmään.

Jyväskylän yliopisto

Kirjallisuus

- Bergson, Henri (2011). *Écrits philosophiques*. Paris: Presses Universitaires de France. (EP)
- Bergson, Henri (1972). *Mélanges*. Paris: Presses Universitaires de France. (M)
- Bergson, Henri (2012) [1896]. *Matière et mémoire: essai sur la relation du corps à l'esprit*. Paris: Presses Universitaires de France. (MM)
- Bergson, Henri (2013) [1934]. *La pensée et le mouvant*. Paris: Presses Universitaires de France. (PM)
- Berkeley, George (1744). *Siris: A Chain of Philosophical Reflections and Inquiries Concerning the Virtues of Tar Water*. Dublin. (S)
- Berkeley, George (1996). *Principles of Human Knowledge and Three Dialogues*. Oxford: Oxford University Press.
- Berkeley, George (1996). *Three Dialogues*. Teoksessa *Principles of Human Knowledge and Three Dialogues*, 97–208. (DHP)
- Berkeley, George (1996). *Principles of Human Knowledge*. Teoksessa *Principles of Human Knowledge and Three Dialogues*, 1–95. (PHK)
- Grush, Rick (2007). "Berkeley and the Spatiality of Vision", *Journal of the History of Philosophy* 45 (3), 413–442.
- Guérout, Martial (1956). *Quatre études sur la perception et sur Dieu*. Paris: Aubier.
- Kant, Immanuel (2013). *Puhtaan järjen kritiikki*. Suom. Markus Nikkarla & Kreetta Ranki. Helsinki: Gaudeamus.
- Thrane, Gary (1977). "Berkeley's 'Proper Object of Vision'", *Journal of the History of Ideas* 38 (2), 243–260.